

УДК. 911.3.30 (477.51)

О. В. Рябоконт, аспірант

кафедра географії

Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя

Україна, Чернігівська обл., м. Ніжин, вул. Кропив'янського 2, 16600

Lena-Konotop@mail.ru

ВПЛИВ ІСТОРИЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У даній статті розглядається процес формування та розвитку освітнього комплексу Чернігівської області під впливом історичних чинників. Проводиться детальна характеристика всіх типів навчальних закладів, що існували на території Чернігівської губернії в XIX – XX століттях.

Ключові слова: освітній комплекс, Чернігівська область, Чернігівська губернія, навчальний заклад.

ВСТУП

Актуальність дослідження. У наш час освіта є одним з основних факторів розвитку суспільства. Чим вища якість освітніх послуг, тим вищі соціально-економічні показники розвитку країни. Сучасна мережа освітнього комплексу Чернігівської області сформувалася під впливом багатьох чинників, серед яких особливе місце посідає історичний. Його дослідженню, зокрема у контексті вивчення територіальної організації освітнього комплексу Чернігівської області, не приділялася належна увага.

Головною *метою* даного дослідження є аналіз впливу історичного чинника на формування та розвиток сучасного освітнього комплексу Чернігівської області.

Об'єктом даного дослідження являється освітній комплекс Чернігівської області. *Предметом* дослідження виступає процес формування сучасного вигляду освітнього комплексу Чернігівщини під впливом історичних чинників.

Теоретичне та практичне значення даного дослідження полягає в тому, що завдяки дослідженню історичних чинників, ми зможемо з'ясувати, що ж саме вплинуло на формування сучасного вигляду освітнього комплексу Чернігівщини. Тим паче – це дає нам можливість прослідкувати за тим, які саме зміни відбувалися в освітньому комплексі області протягом минулих століть, а також з'ясувати які типи навчальних закладів зникли взагалі, а які залишилися до наших днів.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У роботі використовувались літературний та історичний методи дослідження, зокрема опрацьовано низку літературних джерел, у яких дається детальна характеристика особливостей формування мережі навчальних закладів, що існували на території Чернігівщини у минулому.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Розвиток освіти на території Чернігівщини сягає своїм корінням у глибину віків. Ще з давньоруських часів навчанням дітей переймалися у школах при храмах, а першими вчителями були монахи чи дяки. Більш інтенсивно освіта почала розвиватися у Чернігівській області у XIX – на початку XX ст., а її організація здійснювалася на засадах загальнодержавної системи освіти Російської імперії. Упродовж цього етапу виділяють такі періоди розвитку системи освіти регіону: 1-й період (1804-1827 рр.) – становлення її державної системи, переважання енциклопедично-реального змісту й поступовий перехід до класично-релігійного; 2-й період (1828-1863 рр.) – створення станової школи, розширення мережі церковнопарафіяльних шкіл, формування класично-релігійного змісту освіти; 3-й період (1864-1907 рр.) – проведення освітніх реформ та контрреформ, становлення і розвиток земської, середньої реальної і жіночої освіти; 4-й період (1908-1917 рр.) – розширення мережі народних шкіл для втілення Закону “Про загальне початкове навчання, розвиток земської, вищої початкової освіти, становлення приватної жіночої гімназійної освіти, структурне й змістове удосконалення жіночої середньої освіти, формування напівкласичного змісту чоловічої гімназійної освіти”.

Починаючи з 1802 року мережа навчальних закладів Чернігівщини складалася з двох головних чотирикласних народних училищ – Чернігівського і Новгород-Сіверського, а також чотирьох малих двокласних училищ – Ніжинського, Стародубського, Глухівського та Погарського. У середньому на 500 жителів губернії припадав лише один учень. Відповідно до Статуту 1804 року було запроваджено наступність освіти між нижчою та середньою її ланками. На території Чернігівської губернії було сформовано єдину державну систему освіти, що складалася з парафіяльних і повітових училищ та гімназій. Було проведено реформування училищ, народні училища перетворені у повітові, а головні училища трансформувалися в Чернігівську та Новгород-Сіверську гімназії. Станом на 1820 рік на території Чернігівської губернії працювало 11 повітових та 4 парафіяльних училища. Кількість учнів у навчальних закладах зростала повільно: у 1805 р. у них навчалася 633 дітей, у 1815 р. – 742, у 1820 р. – 903. За 15 років кількість учнів збільшилася лише на 270 осіб. Жіноча початкова освіта в Чернігівській губернії практично не розвивалася. Із 1781 учня нараховувалося лише 102 особи жіночої статі.

Якість освітніх послуг також знаходилася на низькому рівні. Наприклад, парафіяльні училища надавали населенню освіту на рівні елементарної грамотності, а у її змісті переважав енциклопедично-реальний напрям. Одночасно з цим спостерігався поступовий перехід до класично-релігійного напрямку. За Статутом 1828 року було ліквідовано безстановість і наступність освіти. Початкову освіту діти отримували у повітових і парафіяльних училищах, а також у сільських парафіяльних школах Міністерства державного майна.

У 1850 році на території губернії налічувалося понад 60 навчальних закладів у яких здобували освіту 3,5 тис. учнів. На початок 1860 року мережа нижчих навчальних закладів складалася з 18 повітових училищ, Олександрівського грецького училища (м. Ніжин), 88 парафіяльних училищ (з них 18 міських і 70 сільських), 4 жіночих пансіонів, 118 єврейських навчальних закладів (4 державних училища, 110 приватних і 4 общинних шкіл).

Починаючи з 60-х років XIX століття на території губернії поступово збільшується кількість церковнопарафіяльних шкіл. У 1863 році їх нараховувалося 848 (навчалася 51057 хлопчиків та 2019 дівчаток).

Відповідно до Положення 1874 року на території Чернігівщини функціонували такі початкові школи: повітові, міністерські, земські, міські, єврейські, приватні, церковнопарафіяльні [2]. Розвиток освіти дещо призупиняється зі скасуванням Гетьманщини. Тобто, якщо за часів Гетьманщини у південній частині губернії нараховувалося 360 шкіл, у яких викладали вільні вчителі, то після її скасування і введення кріпосного права освіта перейшла в основному до рук духовенства і зазнала занепаду. З 1882 року переважна більшість шкіл була церковно-парафіяльними. У даних школах викладали священнослужителі (дяки, псаломники), які дуже часто самі не мали достатньої освіти. Дані школи розміщувалися у сільських хатах, в них бракувало простору, не було опалення, тому взимку навчання призупинялося. Якість такої освіти знаходилася на дуже низькому рівні.

На території Чернігівської губернії також функціонували міністерські училища, які відносились до початкових шкіл. Станом на 1890 рік таких навчальних закладів нараховувалося близько 30. Розташовувалися вони по території губернії нерівномірно, в основному в південних повітах – Конотопському та Остерському.

З початку 60-х років XIX ст. на території губернії почали з'являтися земські школи, які з часом стали основними закладами освіти регіону. Такі навчальні заклади створювалися земствами, тобто виборними органами місцевого самоврядування. Земські школи відрізнялися від церковнопарафіяльних тим, що в них було розширене вивчення світських предметів, працювали кваліфіковані вчителі та використовувалися наочні матеріали, навчальні посібники та підручники. Кількість земських шкіл швидко зростала і до 1897 року їх число зросло до 584 одиниць. Здобуття освіти у земських школах було безкоштовним у всіх повітах за винятком Глухівського.

Більшість земських шкіл мали одне класне приміщення. Так у 1897 році у повітах губернії із 565 земських шкіл 304 мали одну класну кімнату, 218 – дві. Лише в 42 школах губернії було чотири класні кімнати для навчання. На початок 1896 на одну земську школу припадало 427 книг і 48 навчальних посібників. Взагалі офіційний термін навчання у земські школі становив 3 роки, але значна кількість учнів вчилася довше. Це були переважно діти бідняків, яких батьки навесні забирали зі школи для допомоги по господарству або наймали на різні роботи.

Земствами проводилась активна робота з покращення якості освіти та збільшення кількості шкіл, але незважаючи на це забезпеченість школами залишалась на низькому рівні. У 1896-1897 навчальному році з 167850 осіб шкільного віку навчалось лише 50779, тобто близько 30 %. За підрахунками Комісії з народної освіти для кожного повіту губернії, в середньому необхідно було побудувати ще 75-125 нових шкіл. Водночас порівняно з іншими південно-західними губерніями Російської імперії, Чернігівська губернія мала досить непоганий рівень забезпеченості навчальними закладами.

На території Чернігівської губернії існували також і середні школи. Наприкінці XIX ст. налічувалося 20 таких шкіл. До їх складу входило: 5 духовних семінарій та училищ, одна фельдшерська школа, 4 гімназії (у Чернігові, Ніжині, Глухові, Новгороді-Сіверському), одна прогімназія у Стародубі, одна чоловіча гімназія у Новозибкові, один учительський інститут у Глухові, 4 жіночі гімназії (у Чернігові, Новозибкові, Ніжині, Новгороді-Сіверському) та 3 жіночі прогімназії. Учнями даних навчальних закладів були в основному діти дворян (близько 60 %) та міщан (25 %). Єдиним вищим навчальним закладом у губернії в XIX ст. був Ніжинський історико-філологічний інститут князя О. Безбородька. У ньому могло навчатися близько 100 студентів.

Попри зростання мережі освітніх закладів, рівень освіченості населення Чернігівської губернії був відносно низьким. Підтвердженням цього є зменшення частки грамотних серед новобранців Чернігівщини. У 1876 році питома вага новобранців, які уміли читати і писати становила 82 %, у 1886 р. – 75 %, у 1896 р. – 57 % [3].

На початку XX ст. мережа освітніх навчальних закладів у Чернігівській області продовжувала розширюватися. Удосконаленню та розвитку початкової освіти на території Чернігівської губернії сприяла ухвала Закону 1908 року «Про введення загального початкового навчання». У 1909 р. на території Чернігівської губернії налічувалося 1228 навчальних закладів, серед них: 34 повітових училища, 50 міністерських училищ, 767 початкових училищ, 12 приватних, 10 єврейських і 355 церковно-парафіяльних шкіл. Мережа церковнопарафіяльних шкіл постійно розширювалася внаслідок реорганізації шкіл грамоти. У 1909 році на однокласні церковнопарафіяльні школи перетворено 297 навчальних закладів. У 1913 році в губернії нараховувалося 1746 початкових училищ. Основним типом початкової школи стала земська, завдяки

значним земським асигнуванням. Так у 1913 р. із 1136 початкових шкіл, без церковно-парафіяльних, 1000 становили земські училища. Кількість церковно-парафіяльних шкіл також була значною – 610 одиниць. Також у Чернігівській губернії були поширені трирічні (729) і чотирирічні (341) однокласні початкові училища. Серед 65 двокласних початкових училищ із п'ятирічним курсом навчання найбільше налічувалося міністерських шкіл, в кількості 41 приміщення. Серед початкових шкіл виділялися трикласні й чотирикласні міські училища, в яких термін навчання становив шість років.

На початку ХХ століття у містах Чернігівської губернії почали відкривалися вищі початкові училища, тобто здійснювалася поступова реорганізація трикласних училищ у чотирикласні. У 1913 році із 36 існуючих училищ було 2 трикласних, а решта чотирикласні. Функціонували також 25 чоловічих і 11 змішаних училищ. У вищих початкових училищах губернії обов'язковим було вивчення іноземних мов. Щодо функціонування жіночих навчальних закладів, то у другій половині ХІХ століття їх кількість була незначною. Частка дівчат серед учнів різних типів шкіл також була незначною і складала від 26 % у міністерських училищах до 23 % у земських школах.

Основною формою організації навчальної діяльності у початковій і середній школі була класно-урочна. Значним недоліком навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів регіону було те, що викладання всіх предметів проводилося російською мовою. Навчальний процес не базувався на національній культурі і народних традиціях.

Подальший розвиток освіти на території Чернігівщини супроводжувався низкою нових реформ. Так, у 1918 році здійснено реорганізацію системи шкільної освіти, а у 1920 році було затверджено “Схему народної освіти УРСР”, відповідно до якої в Україні почала розвиватись єдина трудова семирічна школа. У зв'язку з цим потрібно було розробляти нові навчальні програми, навчальні та методичні посібники. Також на початку ХХ ст. на території Чернігівської області почала впроваджуватись у дію ідея політехнічної освіти. Саме 20-ті роки ХХ ст. стали роками нововведень у тогочасній освіті. За словами І. В. Зайченко це час “...використання нових методів, способів дій, засобів, нових концепцій, нових навчальних програм, засобів виховання” [1].

Мережа вищих навчальних закладів на території області в 20-х роках ХХ ст. була не надто розгалуженою, діяли лише Чернігівський і Глухівський учительські інститути та Ніжинський історико-філологічний інститут. Дані навчальні заклади мали педагогічну спрямованість, тому що на той час для економіки Чернігівщини, що мала сільськогосподарську спеціалізацію, потрібні були вчителі для роботи в сільських школах. Ніжинський історико-філологічний інститут мав вищий навчальний статус, ніж Чернігівський чи Глухівський, а освіта його випускників прирівнювалась до університетської.

У 1934 році було прийнято постанову “Про структуру початкової і середньої школи в СРСР”, якою було відмінено всі типи шкіл і встановлено єдину систе-

му освіти: початкова школа (1–4 класи), неповна середня школа (1–7 класи) та середня школа (1–10 класи). На початку 1949 року здійснюється перехід до загальної обов'язкової семирічної освіти. 24 грудня 1958 року набув чинності закон “Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР”, за яким передбачався перехід на обов'язкову 8-річну освіту для дітей віком від 7 і до 15–16 років. З 1964 року навчання у середній школі становило 10 років. Також у 1966 році було скасовано обов'язкову професійну підготовку в загальноосвітніх школах.

У 1972 році було здійснено перехід до обов'язкової середньої освіти. У 1984 році було прийнято основні напрями шкільної реформи, що передбачала підвищення якості освіти й виховання, було здійснено перехід на навчання дітей з 6-річного віку та на 11-річний термін шкільного навчання. Також змінилася структура загальноосвітньої школи: початкова – 1–4 класи; неповна середня – 1–9 класи; середня школа – 1–11 класи.

На початок 2012–2013 навчального року на території Чернігівської області функціонувало 1130 навчальних закладів, у т. ч. 391 дошкільний навчальний заклад, 642 ЗОШ, 21 ПТУ, 15 закладів освіти I–II та чотири III–IV рівнів акредитації. Взагалі протягом 1990–2013 рр. в Чернігівській області спостерігається тенденція до скорочення мережі навчальних закладів освіти. Це скорочення спричинене зменшенням кількості учнів, особливо в сільській місцевості, відсутністю коштів на утримання закладів освіти, зменшенням державного фінансування. Скорочення кількості навчальних закладів призводить також до скорочення педагогічних колективів, що сприяє зростанню безробіття.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналізуючи стан та розвиток освіти Чернігівської області протягом минулих століть, можна з упевненістю сказати, що для формування сучасної системи освіти на території області склалися сприятливі історичні передумови. Наявність значної кількості навчальних закладів різних типів вплинули на формування мережі сучасних навчальних закладів. Проведення постійних реформ в галузі освіти також сприяли становленню сучасної мережі навчальних закладів. Таким чином можна зробити висновок, що історичний чинник є одним з головних у процесі становлення сучасного освітнього комплексу Чернігівської області.

Удосконалення сучасного освітнього комплексу Чернігівської області можливе лише за злагодженої співпраці Міністерства освіти, обласних, районних і міських відділів освіти, державних установ, що співпрацюють з навчальними закладами, належного фінансування з боку держави, створення цільових програм, що будуть спрямовані на покращення функціонування навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Зайченко І. В.* Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І. В. Зайченко. – К.: Освіта України, 2006. – 526 с.
2. *Лисенко І. В.* Розвиток шкільної освіти та педагогічної думки на Чернігівщині (XIX – початок XX століття) [Текст]: автореф. дис. ... канд. педаг. наук: 13.00.01 / І. В. Лисенко.: Чернігів, ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2009. – 28 с.
3. *Русов А. А.* Описание Черниговской губернии / А. А. Русов. – Чернігів, 1898. – Т.1. – 400 с.

REFERENCES

1. Zaychenko, I. V. (2006), Pedagogika. Pedagogy. Textbook for students of higher educational institutions [Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv vyshchyykh pedahohichnykh navchal'nykh zakladiv], K.: Osvita Ukrainy, 526 p.
2. Lysenko, I. V. (2009), The development of schooling and educational thought in Chernihiv (XIX – beginning of XX century) [Rozvytok shkil'noyi osvity ta pedahohichnoyi dumky na Chernihivshchyni (KhKh – pochatok KhKh stolittya)] [Tekst]: avtoref. dys. ... kand. pedah. nauk: 13.00.01, Chernihiv, ChDPU im. T. H. Shevchenka, 28 p.
3. Rusov, A. A. (1898), Description Chernihiv province [Opysanye Chernyovskoy hubernyy], Chernihiv, Vol. 1. – 400 p.

Надійшла 15.07.2014

Е. В. Рябоконт

Аспирант кафедры географии
Нежинского государственного университета им. Н. Гоголя
ул. Кропивьянского 2, Нежин, Черниговская обл, 16600, Украина,
Lena-Konotop@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ**Резюме**

В данной статье рассматривается процесс формирования и развития образовательного комплекса Черниговской области под влиянием исторических факторов. Проводится детальная характеристика всех типов учебных заведений, существовавших на территории Черниговской губернии в XIX – XX веках.

Ключевые слова: образовательный комплекс, Черниговская область, Черниговская губерния, учебное заведение.

O. V. Ryabokon

Postgraduate Department of Geography
Nizhyn Mukola Gogol State University
Kropuvyanskogo St., 2, Nizhyn, 16600, Ukraine
Lena-Konotop@mail.ru

**INFLUENCE OF HISTORICAL FACTORS ON FORMATION
AND DEVELOPMENT OF MODERN EDUCATIONAL COMPLEX
CHERNIGIV REGION****Abstract**

This article examines the formation and development of the educational complex Chernihiv region influenced by historical factors. Conducted a detailed description of all types of schools that existed on the territory of Chernigov province in the XIX – XX centuries

Keywords: *educational complex, Chernigov region, Chernihiv province, school.*

The *main purpose* of this study is to analyze the influence of historical factors on the formation and development of modern educational complex Chernihiv region.

The *present study* is an educational complex Chernihiv region.

The *study examined* the processes of formation of the modern educational complex form Chernigovschiny influenced by historical factors.

Materials and methods. We used the literary and historical research methods, including a number of references processed, which provides a detailed description of the features of forming a network of educational institutions that existed on the territory of Chernihiv region in the past.

Conclusions and recommendations for further research. Analyzing the status and education of Chernihiv region during the past century, it is safe to say that for the formation of the modern education system in the region consisted favorable historical background. The presence of a large number of educational institutions of various types influenced the formation of a network of modern schools. Holding constant reforms in education also contributed to the establishment of a modern network of educational institutions. Thus we can conclude that historical factors are the main in the making of modern educational complex Chernihiv region.